

Шчырыя носьбіты роднага слова ў дзяцінстве і юнацтве, мы не уяўлялі, наколькі яно залежыць ад нас, карыстальнікаў, як лёгка можна забрудзіць адвечнае цячэнне мовы, чым нанесці непапраўны ўрон. Не ўяўлялі: наша мова – невымерная стыхія, адна з наважнейшых сіл, што яднае народ, што задае агульны набор паняццяў, якімі трэба карыстацца, каб жыць магутнай талакой...

Дзераўную як малую радзіму пакінула, як і аўтар радкоў, большасць народжаных ў гэтай вёсцы пасля вайны: выхад з вёскі стаў, бадай што вымушаным крокам для моладзі 60-70-х гадоў 20 стагоддзя, якая імкнулася да больш шырокіх і грунтоўных ведаў і новых гарызонтаў асветы і культуры, на прастор шматлікіх прафесій, творчасці, рэалізацыі асобы; хацелася вырацца з той беднасці, з якой ніяк не маглі выбрацца бацькі.

Апраўдвае і суцяшае адно: усё-такі сваю прафесійную дзейнасць я звязаў з беларускай мовай, з “сяўбой” беларускага слова ў свядомасці некалькіх пакаленняў школьнікаў, студэнтаў, настаўнікаў, стаў аўтарам і сааўтарам навуковых прац у галіне мовы, шматлікіх вучэбных кніг па беларускай мове і методыцы яе выкладання, набыў дзясяткі паплетнікаў і аднадумцаў, што фарміруюць праз мову нацыянальна свядомых людзей. Можа, гэта і ёсць падзяка мове роднай вёскі: яна ж, услед за бацькамі, дала шанц ЖЫЦЬ.

Я.Р. Самуйлік, А.А. Дацкевіч
(г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)
Yaraslau Samuilik, Anton Datskevich
(Brest, the Republic of Belarus)

УДК 811.161.3'28(476.7)

ГАВОРКА ВЁСКІ ЧЭРСК БРЭСЦКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫКА-ЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Чэрск Брэсцкага раёна. Акрамя таго, адлюстраваны найбольш значныя факты гісторыі гэтага паселішча, што паўплывалі на фарміраванне мовы яго жыхароў.

Ключавыя словы: гаворка, фанетыка (вакалізм, кансанантызм), марфалогія, лексіка, паўднёвазагародскі дыялектны тып.

THE IERSK VILLAGE DIALECT, BREST REGION: HISTORICAL AND LINGUISTIC ASPECT

Annotation. The article considers the basic phonetic, morphological and lexical peculiarities of the speech of Iersk village in the Brest district. In addition, it reflects the most significant facts of the history of the settlement, which influenced the formation of the language of its inhabitants.

Keywords: speech, phonetics (vocalism, consonantism), morphology, vocabulary, South Zaharoddzie dialect type.

Вёска Чэрск размешчана ў межах Дамачаўскага сельсавета на рацэ Капаеўка, за 56 км на поўдзень ад раённага цэнтра горада Брэста.

Паводле пісьмовых крыніц паселішча ўпершыню згадваецца ў 1527 г. пад назвай Чэрнск. Гэта шляхецкая ўласнасць у складзе аднайменнага маёнтка Берасцейскага павета ВКЛ. Да 1701 г. тут пабудавана ўніяцкая Свята-Міхайлаўская царква. Гістарычна Чэрская парафія ахоплівала суседнія паселішчы Рудню, Кабёлку і Ляплёўку (насельніцтва названых вёсак хавае сваіх памерлых у Чэрску).

У выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795 г.) паселішча апынулася ў складзе Расійскай імперыі. Вёска і аднайменны фальварак уваходзілі ў маёнтак Дамачава, якім валодалі князі Вітгенштэйны. У 1870 г. вёска – цэнтр сельскай грамады. У 1886 г. Чэрск у складзе Дамачаўскай воласці Брэсцкага павета, дзе налічвалася 395 жыхароў і 38 двароў. У гэты час тут існавалі могілкавая капліца, царква і царкоўна-прыходская школа, працавалі піваварня і бровар, саладоўня. Паводле перапісу насельніцтва 1897 г. у Чэрску было 538 жыхароў і 89 двароў, працавалі хлебазапасны магазін, карчма і млын. У 1905 г. вёска і фальварак Чэрск у Дамачаўскай воласці Брэсцкага павета, дзе налічвалася 610 жыхароў.

Паводле Рыжскай мірнай дамовы 1921 г. паселішча адышло да Польшчы. У гэты час тут налічвалася 311 жыхароў і 64 двары. У міжваенны перыяд вёска адносілася да Дамачаўскай гміны Брэсцкага павета Палескага ваяводства.

3 верасня 1939 г. Чэрск у складзе БССР. У 1940 г. у вёсцы налічвалася 520 жыхароў і 135 двароў. У час Вялікай Айчыннай вайны Чэрск – зона дыслакацыі партызанскага атрада імя К.Я. Варашылава. У гады акупацыі фашысты забілі 25 мясцовых жыхароў і знішчылі 35 двароў. На фронце загінула 20 вяскоўцаў, 1 – у партызанах. На 9 лістапада 2020 г. у Чэрску налічвалася 98 жыхароў і 62 гаспадаркі (апошнія статыстычныя даныя па гэтай вёсцы атрыманы ад супрацоўніцы Дамачаўскага сельсавета Жывановіч Людмілы Міхайлаўны) [1, с. 19, 28; 2, с. 95–99, 143, 242; 3, с. 39, 67–71, 116, 338; 4, с. 18, 80–81, 157–159, 188, 340; 5, с. 145–146; 6, с. 18–19, 532, 561; 7, с. 148].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Чэрск (мясц. назва: *Черс'к*; жыхары: *чырн'ёны*, *чырн'укы*⁹; *чырн'ук*; *чырн'учка*, *чёрс'ка баба*) быў запісаны аспірантам Інстытута гісторыі НАН Беларусі Дацкевічам Антонам Андрэевічам ад мясцовых жыхароў у розныя перыяды: Ганны Іванаўны Асяюк (1927 г. нар.) у снежні 2018 г., лютым і верасні 2019 г.; Паліны Георгіеўны Цярэшка (1940 г. нар.) у снежні 2018 г., верасні 2019 г.; Мікалая Іванавіча Блыскаша (1933 г. нар.) у сакавіку і верасні 2019 г.; Лідзіі Іванаўны Качалоўскай (1937 г. нар.), Марыі Пракопаўны Навумік (1942 г. нар.) у лістападзе 2019 г.; Ганны Іванаўны Герасімчук (1933 г. нар.), Марыі Нікафараўны Максімук (1937 г. нар.) у студзені 2020 г. Часткі вёскі, пашыраючыся з поўначы на поўдзень, маюць наступныя назвы: *Кунч'ёны*;

⁹ [ɫʲe] – галосны гук, сярэдні паміж [ɫ] і [e].

Сы́л'эны (*Сы́ло*); *Булун'скы́*, *Булун'скэ́*; *Навмыкы́е*; *Рудныц'ке*; *Кучуты́е*. Для запісу дыялектнага матэрыялу экспларатарам былі выкарыстаны праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт) [8, с. 32–35], “Программа полесского этнолингвистического атласа” [9, с. 21–36], а таксама інтэрв’ю з інфарматарамі (увесь сабраны фактычны матэрыял зафіксаваны ў выглядзе аўдыёзапісаў).

Разгледзім асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Чэрск Брэсцкага раёна.

Для даследаванай гаворкі характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [ы], [e], [a], [o], [y]. У першую чаргу адзначым такую спецыфічную рысу гаворкі, як рэалізацыя галоснага [y] на месцы гістарычнага *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных, г.зн. у к а н н е: *вудá*, *хурá*, *дурóна*, *курóва*, *хулуwá*, *мулукó*, *тулукá* ‘талака /калектыўная дапамога, сумесная праца/’, *хóлус*, *хóлут* ‘голад’, *хóрут* ‘горад’ і інш. Аднак у канцавых адкрытых складах этымалагічны *o захоўваецца: *с'іно*, *л'іто*, *жы́то*, *булóто*, *высо́ко* і інш.

Адной з найбольш яркіх і паказальных фанетычных адметнасцей гаворкі з’яўляецца вымаўленне галоснага [e] на месцы гістарычных *к, *ѣ, *а ў складах пад націскам пасля мяккіх зычных: *пур'эдок* ‘парадак’, *пом'эw* ‘памяў’, *м'эсо* ‘мяса’, *м'эта* ‘мята’, *хл'энула* ‘глянула’, *т'эшко* ‘цяжка’, *пр'элы* ‘пралі’, *wз'ew* ‘узяў’, *з'ет* ‘зяць’, *п'ет* ‘пяць’, *ж'эла* ‘жала’, *ж'ер* ‘жар’, *д'эд'ко* ‘дзядзька’, *ш'эпка* ‘шапка’, але *жа́ба*, *бойáwс'а*, *йáмка*, *йáблыко* і інш.

Наступная выразная і значная асаблівасць гаворкі – гэта наяўнасць гукаў [i] (часам – [u]) і [y] на месцы этымалагічнага *o ў новых закрытых складах пад націскам звычайна пасля мяккіх і цвёрдых губных: *w'іс*, *w'ін*, *w'іл*, *dw'ір*, *м'іст*, *бил'ш*¹⁰ [10, с. 32, 151–152], *бул'ш*, *му́й*, *сwу́й*, *тwу́й*, *п'у́йдеш* і інш. Аднак пасля прэднеязычных у акрэсленай пазіцыі пераважна ўжываецца гук [ы], пасля заднеязычных – [і]: *ныс*, *ныш*, *сыл'*, *стыл*, *нышка*, але *ж'інка*, *р'іw* і інш.; *к'ін'*, *к'іт*, *к'іл'ко*, *ск'іл'ки* ‘колькі’ і інш. Адзначым, што найбольш паслядоўна галосны [i] зафіксаваны на месцы націскага гістарычнага *ѣ, а таксама на месцы этымалагічнага *е ў закрытых складах: *л'іс*, *с'іно*, *сн'іх*, *л'іто*, *хл'іw*, *хл'ін*, *сw'іт*, *д'іт*, *w'іт'ор*, *м'іс'ац*, *р'ічка*, *ц'іўка*, *сус'іт*, *п'івен'*, *д'іўка*, *чулуw'ік* ‘чалавек’, *dw'і* ‘дзве’, *б'іла* ‘белая’, *хор'іло*, *р'ізалы* і інш.; *п'іч*, *с'ім*, *ш'іст* ‘шэсць’, *йа'чм'ін*¹¹ і інш.

Вельмі адрознай і істотнай адметнасцю гаворкі з’яўляецца таксама рэалізацыя гука [ы^е] ў наступных пазіцыях: на месцы гістарычных *е, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: *wы'сна́*, *бы'да́*, *wы'дрó*, *мы'шóк*, *ны'сóк*; на месцы этымалагічных *е (*ѣ) у першым пераднаціскным складзе пасля гістарычных *з, *н, *с, *т, *д: *зы'мл'э́* ‘зямя’, *ны'ма́*, *сы'ло́*, *ты'п'ір*, *ты'п'іро*, *ды'н'ók*¹²; на месцы этымалагічнага *і ў націскных і паслянаціскных адкрытых складах пасля цвёрдых зычных: *руб'ы'ты'е* ‘рабіць’, *мы'ска*, *купы'w*, *пысáты'е*, *забыра́ты'е*, *худы'ты'е*, *кусы'ты'е*, *ны'ва*, *ны'wка*, *лы'па*, *худы'лы'е*,

¹⁰ Галосны [u] (сярэдні паміж гукамі, што абазначаюцца літарамі *i* і *ы*) верхняга пад’ёму сярэдняга рада. Ён прыкметна больш прээдні за галосны [ы] ў гаворках асноўнага беларускага віду, больш блізкі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зычных. Пазіцыйнае супрацьпастаўленне варыянтаў гука [u] ў даследаванай гаворцы з’яўляецца вельмі абмежаваным і невыразным пасля мяккіх і цвёрдых зычных. Пераважная большасць зычных перад гэтым галосным амаль заўсёды цвёрдыя.

¹¹ [a^е] – галосны гук, сярэдні паміж [a] і [e].

¹² Слова *ды'н'ók* ужываецца ў мове малодшага пакалення, варыянт *ден'* – у мове старэйшага пакалення.

колы^е, але: лы^еты^е л'іты, жы^ето і жы^ето і інш. На месцы націскаго *ы ў словах тыпу сын, рыба, валы гук [ы^е] таксама ўжываецца непаслядоўна: сы^ен, ры^еба, сын, рыба, вулы. Аднак гістарычны *ы ў націскных складах пасля губных зычных пераважна захоўваецца: hryбы, мы, бык, пыл, мыш, помыіу, мысыпав. Часам у акрэсленай пазіцыі выступаюць галосныя [e], [ы^е(u^е)], [i]: wéпысалы 'выпісалі', ме 'мы', wéпыw 'выпіў', wí^еn'íy 'выпі', хлымы^е 'хлявы', w'íte 'вы' і інш. Заўважым, што ў пераднаціскных складах у падобных умовах адзначаны гук [ы], у паслянаціскных складах – галосныя [i], [ы]: быч^ок, мыс^око, пыс^аты^е, забыра^ты^е, зым^а і інш.; wí^еn'íy, wéпыw, wéпысалы і інш.

Паказальная і характэрная асаблівасць гаворкі – гэта вымаўленне гукаў [i], [e] на месцы этымалагічнага *к ў паслянаціскных складах у наступных лексемах: з^айіц', п^амй^еа^т'¹³. Аднак у пераднаціскных складах у акрэсленай пазіцыі зафіксаваны галосны [a]: wз'ала, hl'ад'íw, зл'ак^аwс'а, зл'ак^атыс'а.

І нарэшце, значнай і адрознай адметнасцю гаворкі ў галіне вакалізму з'яўляецца наяўнасць гукаў [y], [ы] на месцы паслянаціскаго гістарычнага *е адпаведна ў словах wéчур, бэрыh. Аднак у націскным становішчы названы этымалагічны галосны захоўваецца ў лексемах далéко, уwéc 'авёс', але: м'íт 'мёд'.

Найбольш яркая і выразная асаблівасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта рэалізацыя толькі цвёрдых зычных у наступных пазіцыях: губныя цвёрдыя перад гістарычнымі *е /ва ўсіх пазіцыях/, *Ѣ /у ненаціскных складах/, *і, этымалагічныя *з, *н, *с, *т, *д, *л – перад гістарычнымі *е (*ь), *і: мы^есна́, бэрыh, wéчур, ду мэне 'да мяне', пэрышый, бы^еда́, мы^едро́, мы^ешо́к, пы^есо́к; забыра^ты^е, мы^еска, пыс^аты^е, рубы^еты^е; зы^емл'э́, ны^ема́, сы^ело́, ты^еп'і́р, ты^еп'і́ро, ды^ен'о́к; зым^а, ны^еwa, ны^еwка, кусы^еты^е, худы^еты^е; алы^е 'але', лет' 'ледзь', по́ле; колы^е, лы^епа, худы^елы^е, але: лы^еты^е і л'іты.

Істотнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца ацвярдзенне этымалагічных паўмяккіх *дя, *тя перад *е, *і: ден', ты^еп'і́р, ты^еп'і́ро; ты^ехо, худы^еты^е. Гістарычныя ж мяккія *д, *т захаваліся перад націскным *Ѣ і на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: д'íт, т'ín'; но́сыт', хо́дыт', но́с'ат', хо́д'ат'.

Паказальная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне цвёрдых зычных у этымалагічных спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: до́wһий, куро́ткий, то́нкий, ты́хый; до́wһe, до́wһуie 'доўгае', куро́тке, т^іхе, т^іхуie 'ціхае'.

Значнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца рэалізацыя як мяккіх (зрэдку – паўмяккіх), так і цвёрдых гістарычных *р, *ж, *ч, *ш, *ц у пэўных пазіцыях: пор'эдо́к, пур'іза́w, р'ічка, hr'ix, на двур'і, ж'інка, ж'ер, на мыж'і, ч'этв'еро 'чацвёрта', д'іwч'э́тка 'дзяўчаткі', ш'э́пка, ш'і́ст', мулуды́ц'а, к^ур'іц'а, ц'і́вка, ц'і́п, на кунц'і, але: हुлы́ц'а, улы́ця і hryбы, жы^ето, хо́чы, ду́рохшы́й 'даражэйшы', ца́цка, хло́пцы і інш.

Адрозная асаблівасць гаворкі – гэта зычны *в, што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-губнога [w] (зрэдку – губна-зубнога [v]): wата, wуда́, wо́л'ный, w'ít'ор, wéчур, куро́wa, плы́wу́, ла́wка, пра́wда, до́wһий, купы́^еw; ц'і́вка і інш. Зафіксаваны губна-губны [w] і ў

¹³ [e^a] – галосны гук, сярэдні паміж [e] і [a].

пачатковым становішчы перад зычнымі: *wz'алá, wнуч'í* ‘уночы’, *wпыры́т* ‘раней’, *w хáты* ‘у хаце’, *w л'ісы* ‘у лесе’ і інш.

Вельмі яркай адметнасцю гаворкі з’яўляецца наяўнасць фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h], часам – выбухнога [g]: *хúстый, хóрут, хурóт* ‘агарод’, *háдына* ‘гадзюка’, *дурóха, hr'ix, дówhий, з но́ы, бэрыh* і інш.; *гóрсат* ‘традыцыйная жаночая безрукаўка’, *гáрн'ец /жы́та/* ‘старая мера сыпкіх рэчываў, роўная 3,28 літра, а таксама пасудзіна такой ёмістасці’, *на гóзд'ax* ‘на цвіках’ і інш.

Выразная асаблівасць гаворкі – гэта аглушэнне звонкіх зычных у канцавым становішчы, а таксама ў сярэдзіне слова перад глухімі: *w'іс, дуп, ныш, хóлут, дошч* і інш.; *zahátka, káska, ны́шка* і інш.

Істотнай адметнасцю гаворкі з’яўляецца таксама рэалізацыя на месцы этымалагічнага спалучэння “мяккі зычны + Ъj” у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *нас'ін'н'е, хóсы'ен'н'у* ‘восенню’, *кулóс'с'е* ‘калоссе’, *хол'л'э* ‘галлэ’, *сыл'л'ю* ‘соллю’, але *зелó* ‘зелле’ і інш.

І апошняя паказальная і значная асаблівасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта пашырэнне пратэтычнага [h] перад галоснымі [o], [y]: *хóзы'ро, хонúча, хóчы, хóстрый, хурáты* ‘араць’, *хúскый* ‘вузкі’, *хуш* ‘вуж’, але: *хóсы'ен'* і *о́сы'ен'*, *ху́лыц'а* і *у́лыця, ны́едно́хо, ныодно́хо* ‘ніводнага’ і інш.

Значнымі адметнасцямі характарызуецца гэтая гаворка і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікі мужчынскага і ніякага роду другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне пашыраны з канчаткам -ом: *кун'óm, рубл'óm, нужóm, ійц'óm, ййц'óm*.

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне ўласцівы канчатак -і: *на меж'і, на хур'і* ‘на гары’, *на кунц'і, на двур'і*.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне ўжываюцца з канчаткамі -ы (-и), -овы (-ови, -ов'и), -е, -у: *w хáты, w л'ісы, w лісы, w носóвы* ‘у носе’, *у кужухóви* ‘у кажусе’, *w худóви* ‘у годзе’, *w куткóв'и* ‘у куце’, *на пóли, w пóле, w пól'у*.

Формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку зафіксаваны з канчаткам -о: *ма́мо, ба́бо, Wál'о, Hád'о, Mán'о, Hást'о*.

Назоўнікам жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне характэрны канчаткі -іw, -иw, -уw або нулявы канчатак: *баб'іw, хатіw, стр'іхуw, дурóх, дур'ых, йамók*.

Назоўнікі мужчынскага роду множнага ліку другога скланення ў давальным склоне адзначаны з канчаткамі -ум, -ом: *кón'ум, л'уд'ум, кón'ом, л'уд'ом* ‘коням, людзям’.

Прыметнікам мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне ўласцівы націскны і ненаціскны канчатак -ый, -ий (-ей): *мулуд'ый, стар'ый, мал'ый, нуw'ый, нуw'ей* ‘новы’, *дóбрый, пёршыый, дówhий, курóткий, хурóшыый*, але: *хúстый* і *хуст'ый* і інш.

Яркая і адрозная асаблівасць прыметнікаў гаворкі – гэта т.зв. “сцягнутыя” аднаскладовыя ненаціскныя канчаткі -а, -е ў назоўным склоне адзіночнага ліку адпаведна жаночага і ніякага роду: *wе^аліка* ‘вялікая’, *к'эпска, дóбра, р'ідн'а* ‘родная’, *б'іла, дерewл'áнна* ‘драўляная’; *сулóтке, хурóше, дówhе, курóтке, wул'не*

‘вольнае’, *тiхе* і інш. Аднак пад націскам прыметнікі ў падобных умовах звычайна маюць тут поўныя двухскладовыя канчаткі *-айа*, *-ойе*: *мулудайа*, *старайа*, *пустайа*, *нувайа* ‘новая’; *мулудойе*, *старойе*, *нувойе* ‘новае’. Часам у гэтым жа склоне і ліку жаночага і ніякага роду прыметнікі выступаюць у гаворцы са “сцягнутымі” аднаскладовымі націскнымі і ненаціскным канчаткамі адпаведна *-а*, *-е* і *-о*, а таксама з поўнымі двухскладовымі ненаціскнымі канчаткамі *-айа*, *-ойе*, *-ейе*, *-уйе*: *малá*; *мулудé* /*дыт’е*/ ‘маладое /дзіця/’, *кы́сло* /*мулукó*/ ‘кіслайе /малако/’; *дóбрайа*; *пóснойе*, *хóжэйе* ‘прыгожае’, *дówhуйе*, *тiхуйе*.

Яшчэ адной выразнай адметнасцю прыметнікаў гаворкі з’яўляюцца суфіксы *-ш-*, *-ч-* прастай формы вышэйшай ступені параўнання: *дурóхшыый*, *шы́ршыый*, *буháтшыый* ‘багацейшы’, *душчыый* ‘дужэйшы’ і інш. [11, с. 96–97].

Інфінітыў дзеясловаў з асновай на галосны пашыраны з фанематычным варыянтам старажытнага суфікса *-ц’і* (*-ты^е*): *ходы́ты^е*, *робы́ты^е*, *спáты^е*.

Дзеясловам першага і другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку характэрны канчаткі *-е*, *-ыт’*, *-ут’*, *-ат’*: *идé*, *ны́сé*, *нése*, *хóдыт’*, *нóсыт’*, *идут’*, *ны́сут’*, *хóд’ат’*, *нóс’ат’*.

Зваротныя дзеясловы ў гаворцы ўжываюцца з постфіксам *-с’а* (*-с’*): *братыс’а*, *зватыс’*, *мы́тыс’а*, *робы́тыс’а*, *умыwатыс’а*, *буйу́с’а*, *купáйус’а*, *буйáws’а*, *купáws’а*, *шос’ зрубы́лос’а* ‘нешта зрабілася’.

Значная і істотная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне ў дзеясловах з асновай на [к] старажытнай формы інфінітыва на *-чы* з націскам на канчатку: *ны́чы*, *сы́чы* /*зелó*/ ‘сячы /зелле/’. Аднак дзеясловы з асновай на [h] аднаўляюць у інфінітыве гэты зычны: *стры́hчы*. Да таго ж і ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу падобныя дзеясловы захоўваюць названія зычныя: *ны́ку́т’*, *сы́ку́т’*, *стры́hу́т’* [12, с. 316–318; 13, с. 64, 116, 184–185].

Адрозніваюць і вылучаюць даследаваную гаворку і разнастайныя лексічныя адметнасці: *бáбка* ‘падбярозавік’, *бáл’ка* ‘бэлька /брус, які апіраецца на сцены і служыць падтрымкай столі/’, *б’iлыый*, *правдбiвыый hрыб* ‘баравік’, *бруслы́ны^е* ‘брусніцы’, *бúсын’* ‘бусел’, *валковны́ц’а* ‘рубель /драўлянае самаробнае прыстасаванне для разгладжвання (качання) бялізны і адзення/’, *wарабу́х* ‘варабей’, *wóсок* ‘воск’, *wулучы́ты^е* ‘баранаваць’, *wыдмéдына*, *мыдwéдына* ‘ажыны’, *wéришка* ‘буч /рыбалюная снасць, сплеченая звычайна з лазовых дубцоў у выглядзе вузкага круглага каша з лейкападобным уваходам/’, *hлы́ц’а* ‘чаўнок для пляцення рыбалюных сетак’, *hру́ба* ‘цяжарная жанчына’, *hу́бы*, *дóбрыый* ‘ядомыя грыбы’, *hуздéчка* ‘аброць’, *hул’шы́на* ‘вольха, алешына’, *дз’убáк* ‘дзюба /у птушак/’, *драбы́на* ‘драбіны /прыстаўная лесвіца/’, *драhл’i* ‘халадзец, квашаніна’, *дру́ччэ* ‘плот з гарызантальных жэрдак’, *дэмнык* ‘комін /труба для адводу дыму з печы/’, *дэрwо* ‘дрэва’, *йóжык* ‘вожык’, *жаб’эчы* ‘неядомыя грыбы’, *жулó* ‘джала ў пчалы’, *журавлы́ны^е* ‘журавіны’, *зылізнык* ‘драўляная рыдлёўка, акаваная жалезам’, *йiдло* ‘ежа’, *калдупцы́* ‘драўляны посуд у выглядзе бочачак, выдзеўбаны з цэльнага дрэва’, *картóплы* ‘бульба’, *клун’а* ‘гумно’, *кówурот* ‘веснічкі’, *кóжан* ‘кажан /лягучая мыш/’, *кóзы* ‘лось, саркадон чарапіцавы /шапкавы базідыяльны грыб сямейства тэлефоравых/’, *кóкайут’*, *сокор’эт’* /*кúры*/ ‘сакочуць /куры/’, *красн’ук* ‘падасінавік’, *кублó* ‘птушынае гняздо’, *кужу́шок* ‘дрыгва, твань /багністае, топкае месца на балоце, возеры і г.д./’, *кúклы* ‘аер /расліна з доўгім мечападобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах/’, *кум’iр* ‘каўнер’, *куны́ц’а* /*с’iна*/ ‘капа /сена/’, *куц’убá* ‘качарга /прылада, якой выграбаюць жар з

печы/’, *лакóме* /л’уд’э/ ‘прагны /чалавек/’, *латáт’т’е* ‘лотаць /расліна з жоўтымі кветкамі, якая расце на балотах, берагах сажалак і інш./’, *лухы́ены*^е ‘буякі, дурніцы’, *мáснучка* ‘маслабойка /апарат для збівання жывёльнага масла/’, *мухаркы́* ‘мухаморы /ядавітыя грыбы з чырвонай шапкай у белыя крапіны/’, *на́высне* /л’уд’э/ ‘зайздросны /чалавек/’, *на́hawы́цы* ‘штаны’, *натúрлымый* /к’ін/ ‘наравісты /конь/’, *нэ́тра*, *ну́шча* ‘густы, непраходны лес’, *н’awчы́т* /к’ім/ ‘мяўкае /кот/’, *плы́скы*, *плыскы́* ‘лісічкі /ядомы пласціністы грыб жоўтага колеру/’, *пóлап* ‘столь’, *пом’этуха* ‘таўчоная бульба /пюрэ/’, *прыбулóтухы* ‘падбалацянка, каўпак кольчаты /ядомы пласціністы грыб светлажаўтавата-бураватага колеру з паўшарападобнай вялікай плоска-пукатай шапкай на высокай ножцы/’, *пташкы́* ‘дзікія птушкі /агульная назва/’, *пул’ушы́к*, *пул’ушыкы́* ‘польскі грыб ядомы губчасты грыб каштанава-карычневага, бурага або шакаладна-карычневага колеру/’, *перéwйасло* ‘перавясла /саламяны жгут звязвання снапоў, кулёў і пад./’, *радно́* ‘палатняная коўдра’, *рум* ‘пілавінне, апілки /адходы пры пілаванні/’, *сwы́ны*, *сwы́не* ‘свінні’, *со́нычко* ‘сонейка’, *спы́wаты* ‘спяваць’, *сулунéчныкы* ‘сланечнікі’, *сы́таряй* ‘шашаль /насякомае атрада жукоў, лічынкі якога псуюць скуры, футра, точаць дрэва і пад./’, *уберéмок* ‘бярэмя, ахапак’, *футура́* ‘хутары’, *хw’ййка* /малáйя/ ‘хвойка /маладое дрэва/’, *часны́к* ‘часнок’, *чо́рны йáходы* ‘чарніцы’, *чыбрéц* ‘чабор’, *чы́рыс* /м’іст/ ‘цераз /мост/’, *шты́ры* ‘чатыры’, *шы́путá* ‘іглападобнае лісце хвойных дрэў і кустоў’, *йáла* ‘елка’, *йáскры* ‘астры’ і інш.

Такім чынам, на аснове сабранага фактычнага матэрыялу ўпершыню ў беларускай дыялекталогіі праведзена комплекснае даследаванне мовы карэнных жыхароў (аўтахтонаў) вёскі Чэрск Брэсцкага раёна. Гэта дазволіла вызначыць характэрныя асаблівасці гэтай гаворкі на ўзроўні фанетыкі, марфалогіі і лексікі, устанавіць яе прыналежнасць да паўднёвазагародскага дыялектнага тыпу, адной з чатырох асобных разнавіднасцеў заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак [10, с. 150–157, 201–202, 204–206, 211–212; 14, с. 133–135, 136; 15, с. 22–24, 38–39].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брестская область [Карты] : общегеогр. атлас / сост. и подгот. к печати РУП «Белкартография» в 2003 г. ; ред. Н. И. Шлык. – 1 : 200 000, 2 км в 1 см. – Минск : Белкартография, 2003. – 1 атлас (33 с.) : цв.
2. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 2009. – 1 атлас (244, [3] с.).
3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1 атлас (347, [4] с.).
4. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2016. – Т. 3. – 2016. – 1 атлас (348, [3] с.).
5. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. – Т. 3, кн. 1. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – 528 с.
6. Памяць : Брэсц. р-н : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэдкал.: Г. К. Кісялёў [і інш.]. – Мінск : БелТА, 1998. – 574 с.
7. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область / Акад. наук БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора, Белорус. совет. энцикл. ; редкол.: С. В. Марцелев (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БелСЭ, 1990. – 417 с.
8. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.

9. Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исслед. / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и этнолингвистики ; редкол.: Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1983. – 288 с.

10. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.

11. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.

12. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.

13. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для філ. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.

14. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // Gdzie bije urydio... Riečni ludowe pogramicza Polski i Biaiorusi / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Źygalova. – Lublin–Wisznice, 2015. – S. 219–143.

15. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; [рэд. М. І. Талстой] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.

Т.П. Слесарева (*г.Витебск, Республика Беларусь*)

T. P. Slesareva (*Vitebsk, Republic of Belarus*)

УДК [811.161.1+811.161.3]’373.2

ГЕОРТОНИМЫ В РУССКОЙ И БЕЛОРУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье на примере русских и белорусских фразеологических единиц с компонентами-геортонимами раскрывается роль языка как важнейшего средства формирования и сохранения культуры.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизмы, ономастика, геортонимы, семантика

GEARTHONYMS IN RUSSIAN AND BELARUSIAN PHRASEOLOGY: SEMANTIC ASPECT

Annotation. The article uses the example of Russian and Belarusian phraseological units with components-georthonyms to reveal the role of language as the most important means of forming and preserving culture.

Key words: phraseology, idioms, onomastics, georthonyms, semantics